

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-1-190-193>**Карпенко Наталя Василівна,**

кандидат юридичних наук

(Головне слідче управління

Національної поліції України, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5355-3598>

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано теорію та практику звільнення від кримінальної відповідальності в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. Доведено, що відповідний інститут у системі галузі кримінального права носить виключно важливий характер і охоплює собою низку важливих елементів у контексті дії механізму захисту й охорони прав і свобод людини і громадянина.

Установлено, що зміст і сутність звільнення від кримінальної відповідальності як інституту кримінального права, що активно застосовується в умовах імплементації до національного законодавства принципів і норм відновного правосуддя, полягає в такому порядку його функціонування, коли особа не зазнає суттєвих (тимчасових) обмежень власних прав і свобод за певних умов і обставин, що дозволяє державі не витрачати управлінський ресурс і ресурси примусу на застосування обмежень та покарання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, якщо така особа не становить значної суспільної небезпеки.

Доведено, що в умовах класифікації кримінальних правопорушень на кримінальні проступки та злочини відповідний інститут уможливує досягнення пропорційності застосування кримінально-правового примусу стосовно осіб, що звільняються від кримінальної відповідальності за певних обставин, і дозволяє перерозподілити відповідні управлінські ресурси на застосування такого примусу стосовно кола осіб, винуватість й високу суспільну небезпечність яких доведено.

Автором звертається увага на специфіку функціонування інституту звільнення від кримінальної відповідальності в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні, особливості його використання, особливо стосовно осіб, які становлять обмінний фонд (військовополонених), що й потребує подальшого опрацювання в дослідженнях.

Ключові слова: поняття, кримінальне право, відповідальність, звільнення від відповідальності, воєнний стан, зміст звільнення від відповідальності.

Актуальність тематики. Права і свободи людини і громадянина є найвищою соціальною цінністю в Україні, а відповідно, їх кримінально-правова охорона, інститути та інституції, що мають відповідні повноваження, а також способи, форми і методи їх забезпечення є пріоритетним напрямом у наукових дослідженнях правників.

Інститут кримінально-правової охорони прав і свобод людини і громадянина є одним із найбільш важливих у всьому механізмі правового регулювання соціальних відносин у державі, що зумовлює необхідність в умовах євроінтеграційних процесів загалом і отримання Україною кандидатства в члени Європейського Союзу зокрема невпинно адаптувати національне законодавство до вказаних високих стандартів демократичного світу.

Водночас питання, пов'язані з використанням інституту звільнення від кримінальної відповідальності, особливо в умовах дії правового режиму воєнного стану, що нині діє, є надзвичайно актуальними, оскільки

організація належної роботи механізму притягнення до кримінальної відповідальності, ефективного застосування кримінально-правових норм та інші пов'язані з цим аспекти суттєво впливають на загальноправовий контекст питання кримінально-правової охорони прав і свобод людини і громадянина.

Слід підкреслити, що питання, пов'язані з кримінально-правовим інститутом звільнення від відповідальності, неодноразово поставали наріжним каменем у дослідженнях таких учених, як: Ю.Д. Батан, А.С. Гуменюк, Ю.В. Баулін, І.Г. Богатирьов, Г.В. Дідківська, П.Л. Фріс, В.В. Шаблистий, та інших. Водночас триваюча збройна агресія РФ, суттєва завантаженість правоохоронної галузі, необхідність ефективного розподілу та застосування заходів кримінально-правового впливу на злочинність актуалізують необхідність проведення додаткових наукових пошуків у відповідному напрямі.

Метою статті є теоретико-правова характеристика звільнення від кримінальної відповідальності в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. Це своєю

чергою зумовлює необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань: 1. Охарактеризувати сутність та зміст інституту звільнення від кримінальної відповідальності в загальноправовому розумінні. 2. Установити роль і місце відповідного інституту в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні та окреслити основні напрями його застосування.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини у сфері кримінально-правової охорони прав і свобод людини і громадянина.

Предметом дослідження є інститут звільнення від кримінальної відповідальності в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу статті. Питання належного функціонування інституту звільнення від кримінальної відповідальності, на нашу думку, має аналізуватись насамперед крізь призму чіткого розуміння відповідного поняття та його структурного змісту. Ю.Д. Батан підкреслює, що ефективне запобігання (тобто детекція, а також подолання виявлених умов і детермінантів) розвитку й укріпленню кримінально небезпечних факторів у соціумі є одним із найбільш актуальних напрямів у державній політиці [1, с. 8], а відповідно з метою подолання небезпечних проявів протиправної поведінки законодавство країн світу, у тому числі й міжнародні нормативно-правові акти, формують систему притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні тих чи інших діянь, що відповідно до чітко регламентованих «правил» є кримінально караними [2, с. 50]. Це, зокрема, зумовлено тим, що питання кримінально-правової охорони прав і свобод людини і громадянина бере свій початок із давніх часів, а злочинність, як основний невід'ємний фактор діяльності будь-якого такого суспільства, потребує системного реагування на неї, оскільки є однією з найбільших проблем [3, с. 44]. Водночас питання звільнення осіб від кримінальної відповідальності як у загальносоціальному, так і глибоко юридичному контексті належить охарактеризувати як державно-правовий інструмент диференційованого застосування можливостей держави щодо обмеження прав і свобод осіб і громадян, які вчинили кримінальні правопорушення та вина яких була доведена в установленому законодавством України порядку.

Поряд із цим належну увагу слід звернути на позицію П.Л. Фріса, котрий зауважує, що звільнення від кримінальної відповідальності є актом гуманності держави, який постановляє суд, відмовляючись від кримінального переслідування особи, яка вчинила злочин, притягнення її до кримінальної відповідальності. Від накладення на неї обов'язку відповідати за свою поведінку і вжити примусові заходи (покарання), адекватні ступеню суспільної небезпечності вчиненого порушення [4, с. 259]. Водночас принципи кримінального та кримінального процесуального права, а також закони і звичаї будь-якого цивілізованого суспільства передбачають обов'язковість покарання будь-яких осіб, що вчинили правопорушення тією чи іншою мірою.

На думку Ю.В. Бауліна, звільнення від кримінальної відповідальності – це передбачена законом відмова держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, визначених Кримінальним кодексом України [5, с. 58]. Тобто логічним є те, що для застосування відповідного інституту у системі кримінально-правового законодавства мають мати місце низка певних обставин і формальних факторів, що безпосередньо впливають на це.

Для більш детального розуміння сутності цього інституту, на нашу думку, слід звернутися до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 року № 12, де звільнення від кримінальної відповідальності є «відмовою держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України» [6]. Поряд із цим низка авторів (Ю.Д. Батан, А.С. Гуменюк) вважають, що така інтерпретація наразі не може бути застосована в широкому розумінні, оскільки втратила свою актуальність та не відповідає правовій дійсності [7]. На нашу думку, фрагментарно й на загальноправовому рівні така характеристика інституту звільнення від кримінальної відповідальності має місце, оскільки в загальному основним критерієм є факт «непереслідування» особи за вчинене нею кримінальне правопорушення, а також урегульованість процедурних моментів і суб'єктивних критеріїв (факторів) чинним кримінальним і кримінальним процесуальним законодавством.

Наприклад, О.В. Наден також указує, що як тільки кримінальна відповідальність із потенційної стала реальною, звільнення від неї вже є неможливим, оскільки вона є реально наявною. У такому разі можливе лише звільнення від подальшого відбування реальної кримінальної відповідальності, що за чинним кримінальним законодавством України здійснюється як звільнення від покарання чи його відбування [8, с. 28]. Проте, на нашу думку, ці позиції нині є відносно дискусійними, зокрема й в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні, про що пропонується підкреслити згодом.

Водночас щодо дії воєнного стану, то слід зауважити, що відповідний правовий режим уводиться за умови наявності низки факторів і загроз, визначених у законодавстві України. Нині широкомасштабне й цинічне вторгнення російських військ на українські території зумовило необхідність запровадження такого правового режиму.

Так, воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [9]. Водночас законодавством України окремі особливості інституту звільнення від кримінальної відповідальності було врегульовано Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану», яким було регламентовано, що «особа не підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які

здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна» (у спосіб доповнення новою статтею 43⁻¹ Кримінального кодексу України) [10].

Відповідно, такі зміни та доповнення значно розширюють межі застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності, хоч і фактично безпосередньо не вносять корективів до відповідної статті Кримінального кодексу України, що власне й демонструє приклад виключення можливості настання реальної кримінальної відповідальності за чітко передбачене Кримінальним кодексом України (за формальними ознаками) діяння, якщо воно вчинене за певних обставин. Саме в цей момент держава відмовляється від застосування кримінально-правових заходів примусового характеру, оскільки не вважає такі дії суспільно небезпечними.

Крім цього, актуальним питанням залишається використання інституту звільнення від кримінальної відповідальності осіб-учасників іншої сторони конфлікту – найманців і службовців РФ, що прийшли загарбати нашу землю, оскільки захоплені в полон становлять надзвичайну цінність і формують обмінний фонд, що своєю чергою в порядку обміну військовополоненими безпосередньо впливає на функціонування інституту відновлення прав і свобод людини і громадянина – громадян й інших комбатантів української сторони. Це питання, на нашу думку, потребує дослідження в окремій науковій праці.

Висновки. Отже, у статті проаналізовано теорію та практику звільнення від кримінальної відповідальності в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. Доведено, що відповідний інститут у системі галузі кримінального права носить виключно важливий характер і охоплює собою низку важливих елементів у контексті дії механізму захисту й охорони прав і свобод людини і громадянина.

Установлено, що зміст і сутність звільнення від кримінальної відповідальності як інституту кримінального права, що активно застосовується в умовах імплементації до національного законодавства принципів і норм відновного правосуддя, полягає в такому порядку його функціонування, коли особа не зазнає суттєвих (тимчасових) обмежень власних прав і свобод людини за певних умов і обставин, що дозволяє державі не витрачати управлінський ресурс і ресурси примусу на застосування обмежень та покарання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, якщо така особа не становить значної суспільної небезпеки.

В умовах класифікації кримінальних правопорушень на кримінальні проступки та злочини відповідний інститут уможливує досягнення пропорційності застосування кримінально-правового примусу стосовно осіб, що звільняються від кримінальної відповідальності за певних обставин, і дозволяє переправити відповідні управлінські ресурси на застосування такого примусу стосовно кола осіб, винуватість й високу суспільну небезпечність яких уже доведено.

Список використаних джерел

1. Батан Ю.Д. Про юридичну базу реалізації превенції: чи можна вважати Конституцію законом про профілактику? *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 1. С. 7–13.
2. Дідківська Г.В. Органи державної влади як суб'єкти запобігання організованій злочинності. *Актуальні питання кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права* : матеріали Всеукр. наук.- практич. конф. (25.05.2018, м. Дніпро) / відп. ред. В.В. Шаблюстий. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 50–52.
3. Богатирьов І.Г. Злочинність в кримінологічному вимірі: актуальні проблеми сучасності. *Всеукраїнські правові наукові читання* : зб. матеріалів конф. (19.10.2017, м. Вінниця) / відп. ред. А.Є. Шевченко. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 44–47.
4. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 488 с.
5. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
6. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 12. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>.
7. Батан Ю.Д., Гуменюк А.С. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності: перспективи вдосконалення. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 73. С. 23–31.
8. Наден О.В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Харків : Право, 2003. 224 с.
9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
10. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 року № 2124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#Text>.

References

1. Batan, Yu.D. (2018). About the legal basis for the implementation of prevention: can the Constitution be considered a law on prevention? *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3 [in Ukrainian].
2. Didkivska, H.V. (2018). State authorities as subjects of organized crime prevention. Current issues of criminal law, criminology and criminal executive law: materials of the All-Ukrainian science and practice conf. / ed. V.V. Shablyustiy. Dnipro: Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
3. Bogatyrev, I.G. (2017). Crime in the criminological dimension: current problems of our time. *All-Ukrainian legal scientific readings: coll. materials conf.* / ed. A.E. Shevchenko. Vinnytsia: «Nilan-LTD» LLC [in Ukrainian].
4. Fries, P.L. (2004). Criminal law of Ukraine. General part: educational manual. Kyiv: Center for educational literature [in Ukrainian].
5. Baulin, Yu.V. (2004). Exemption from criminal liability: monograph. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

6. On the practice of application by the courts of Ukraine of the legislation on exemption from criminal responsibility dated 12.23.2005 No. 12. [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>.

7. Batan, Yu.D., Humeniuk A.S. (2020). Institute of release from criminal responsibility: prospects for improvement. *Journal of East European Law*, № 73, 23–31 [in Ukrainian].

8. Naden, O.V. (2003). Special types of exemption from criminal liability for crimes in the sphere of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy «About the legal regime of martial law» [The Law of Ukraine “About the legal regime of martial law”]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

10. Zakon Ukrainy «On the introduction of amendments to the Criminal Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the determination of circumstances that exclude the criminal illegality of an act and ensure combat immunity in the conditions of martial law» [The Law of Ukraine “On the introduction of amendments to the Criminal Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the determination of circumstances that exclude the criminal illegality of an act and ensure combat immunity in the conditions of martial law”]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#Text>.

Karpenko Natalya,

PhD in Law

(Main Investigation Department of the National Police of Ukraine, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5355-3598>

THEORY AND PRACTICE OF EXEMPTION FROM CRIMINAL RESPONSIBILITY IN THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE IN UKRAINE

The article analyzes the theory and practice of exemption from criminal liability in the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine. It has been proven that the relevant institution in the system of the field of criminal law is extremely important and encompasses a number of important elements in the context of the mechanism of protection and protection of human and citizen rights and freedoms.

It has been established that the content and essence of exemption from criminal responsibility as an institution of criminal law, which is actively applied in the conditions of implementation of the principles and norms of restorative justice into national legislation, consists in such an order of its functioning, when a person does not experience significant (temporary) restrictions on his own rights and freedoms under certain conditions and circumstances, which allows the state not to spend administrative and coercive resources on the application of restrictions and punishment of a person who has committed a criminal offense, if such a person does not pose a significant public danger.

It has been proven that in the conditions of classification of criminal offenses into misdemeanors and crimes, the relevant institution enables the proportionality of the application of criminal coercion in relation to persons who are exempted from criminal responsibility under certain circumstances and allows the appropriate management resources to be diverted to the application of such coercion in relation to the circle of persons with culpability and high public danger has been proven.

The author draws attention to the specifics of the functioning of the institution of exemption from criminal responsibility under the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine, the peculiarities of its use, especially in relation to persons who make up the exchange fund (prisoners of war), which requires further elaboration in research.

Key words: concept, criminal law, responsibility, exemption from responsibility, martial law, content of exemption from responsibility.

Надіслано до редколегії 20.11.2022